

УДК 398.8(=511.141)

DOI

ЮГАС КАТАЛІН

доктор габілітований, старший науковий співробітник Інституту етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук (Будапешт)

JUHÁSZ KATALIN

a habilitated doctor, adjunct senior research fellow at the Institute of Ethnology (Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences)

Бібліографічний опис:

Югас, К. (2020) «Я відмиюся від усіх моїх гріхів...»: чистота й очищення в угорських народних піснях і баладах. *Народна творчість та етнологія*, 3 (385), 72–90.

Juhász, K. (2020) *I Am Washing Myself of All My Ills... Cleanliness and Cleaning in Hungarian Folk Songs and Ballads. Folk Art and Ethnology*, 3 (385), 72–90.

«Я ВІДМИЮСЯ ВІД УСІХ МОЇХ ГРІХІВ...»: ЧИСТОТА Й ОЧИЩЕННЯ В УГОРСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ І БАЛАДАХ

Анотація / Abstract

Між картиною світу, яку ми можемо отримати від зафіксованих справжніх звичаїв та традицій, пов'язаних з очищенням, та існуючою фольклорною лірикою може бути суттєва різниця, однак у цих фундаментальних тенденціях можна виявити й певні подібності. Нас не має дивувати такий помітний акцент ролі жінки, оскільки в більшості культур турбота про чоловіка та сім'ю, тобто дотримання чистоти й охайності в родині та будинку, є однією з первісних традиційних жіночих ролей. Однак несподіваним є те, що питання чистоти тіла (і загалом моральності), як це очікувалося в суспільстві, порушувалося виключно стосовно жінки. Чоловіки (та діти) не несли відповідальності за чистоту, а виключно їхні дружини (матері).

Абсолютно в усіх зібраних мною польових дослідженнях та зібраних відомостях прослідковується цілком очевидною в цьому контексті видатна роль жінок. Проте вона не була такою виразною, якою її можна виявити в текстах народних пісень і балад. Поза всяким сумнівом, це відкриття можна вважати вельми красномовним, бо на моє переконання, фольклорні тексти завжди містять сутнісні цінності та уявлення тої соціальної групи, яка їх створювала та використовувала.

1. Виходячи з того повідомлення, що містить текст, реальна дія майже ніколи не є важливою; саме по собі миття й очищення здебільшого мають символічне значення.

2. Більшість текстів стосується ролі жінки в їхньому зв'язку з чистотою.

3. Є лише кілька унікальних або дещо видозмінених «шаблонних» пісень, які стосуються символізму води в контексті чистоти.

Ключові слова: угорська народна пісенність, фізична чистота, моральне очищення, жіночі поведінкові ролі, символіка.

The difference between the picture that we can get from the actually recorded customs and traditions related to cleaning and from the folklore lyrics might be great, however the similarities can be detected in the fundamental tendencies. Such

a remarkable emphasis of women's role is not surprising as in most cultures taking care of the husband and family, that is, keeping the family and house clean and neat is one of the primary traditional feminine roles. The surprising thing is, the purity of the body (and morale) as a social expectation was only raised in connection to women. The cleanliness of men (and children) is not their responsibility, but the wife's or mother's, who lives with them in the family.

All through the fieldwork and data collection process that I have done, women's outstanding role in this respect became quite obvious, but it was not as emphatic as it can be detected from the lyrics of folk songs and ballads. By all means, I think this discovery is very illuminating as I believe that folklore texts always incorporate the essence of the values and views of the social group which created and used them.

1. From the viewpoint of the message of the text the actual action is hardly ever important: the act of washing oneself and cleaning mostly carry a symbolic meaning.

2. The majority of the texts refer to women's role in connection with cleanliness.

3. There are only a few unique, or hardly modified «routine» songs that refer to the symbolism of water in relation to cleanness and purity.

Keywords: Hungarian folk songs, cleanliness, purification, female behavioral roles, symbolism.

Повсякденні звички догляду за тілом, дотримання чистоти – органічна складова способу життя людини. Для цих звичаїв, як і для традиційних народних обрядів, властиве формування таких форм поведінки і діяльності, «які утворилися в результаті спільного проживання, тривалого часу, усталилися з огляду на повторення тих чи інших дій; їхні однорідні форми стали суспільно прийнятними і перетворилися на частину традиції» [20, р. 402]. «Догляд» у вузькому сенсі означає таку суму дій, які безпосередньо спрямовані на очищення тіла й упорядкування діючих норм. Обряди очищення і догляду за тілом демонструють тісний зв'язок з місцем особи й родини, яке вони посідають у системі суспільної ієрархії.

Я досліджую селянські (сільські) обряди очищення з 1989 року [4]¹. Одна з головних узагальнених тез моїх студій: очищення – це не тривіальне позбавлення від бруду. За допомогою очищення завжди набувають якомога «чистішого» і досконалішого зовнішнього вигляду, який видається для індивіда і зовнішнього світу бажанішим, прийнятнішим. Саме цим, зовнішнім, виглядом засвідчують, що, з огляду на смаки, мораль, характер та мислення даного індивіда, він виступає як повноправний і однорідний (чистий) член важливої для нього групи [4, р. 217].

Як професійна дослідниця народних пісень, я завжди зауважую, що той чи той текст пов'язаний з конкретною моєю науко-

вою тематикою. Відтак я вирішила простежити, у якому контексті тематика чистоти й очищення виявляється в народних піснях, тобто якою мірою тексти народних пісень корелюються з даними обрядами.

За основу дослідження було обрано дві репрезентативні антології текстів, що виявляють найповніші тематичні групи угорських народних пісень і балад у десятках тисяч прикладів², а також я проглянула чудову збірку Яноша Берзе-Надя, що містить 600 текстів. Окрім того, природно, вибрала з багатьох тисяч текстів відомі мені народні пісні й балади, які аналізувала як учений-дослідник чистоти упродовж останніх тридцяти років.

У текстах пісень і балад³ воду згадано досить часто, а от миття, умивання, купання або чистоту – значно менше. З переглянутих мною багатьох тисяч текстів, пов'язаних із чистотою і очищенням, число проаналізованих фрагментів текстів – майже 200.

Природно, що в запропонованій невеликій праці я не маю змоги докладно розглянути цей неймовірно цікавий і багатогранний масив текстів, у якому чистота і купання, миття, умивання водою наявні в багатьох значеннях та контекстах. Окреслю лише головні тенденції.

В угорській (і не тільки угорській) селянській традиції комплексна символіка води й чистоти виявляється в системі звичаїв очищення, яка охоплює очищення тіла, догляд за тілом та ритуальні очищення, спрямовані

проти причинності (порча), а також лікувальні й профілактичні магичні та раціональні дії. Водночас, розглянувши вищеподану систему звичаїв з погляду фольклорних текстів, отримуємо лише мозаїчну картину, в якій окремі елементи постають акцентованими, а інші – заледве виявляються. У відібраному за конкретними, особливими критеріями текстовому матеріалі поняття «чистота» і «акт очищення» фігурують у найрізноманітніших контекстах.

Переглянувши корпус текстів, одразу стверджуємо, що, зважаючи на текстову інформацію, конкретна дія нечасто важлива: акт очищення, позбавлення від бруду зазвичай має символічний зміст. Упадає у вічі й те, що більшість пов'язаних із чистотою текстів стосується жіночої поведінкової ролі. Віднайдені мною мотиви можна поділити на дві головні тематичні групи. Менша група дотична до ритуальних тілесно-душевних дій очищення, у якій лише кілька індивідуальних (чи тільки в небагатьох збережених версіях) обрядових пісень містять символіку, пов'язану із чистотою води. Вони не будуть предметом даного дослідження⁴. Більшість текстів становить значний, пов'язаний із жіночими поведінковими ролями, корпус, у якому виокремлюємо підтеми і розділяємо їх на дві великі групи, одна з яких (менша) дотична до власне жінки, інша (більша) – до членів родини.

1. «ЧИСТА ЖІНКА»

Очищення є не лише дією, спрямованою на позбавлення від фізичного або ритуального бруду, а водночас таке впорядкування (прикрашання) тіла і зовнішнього вигляду, що дозволяє людині з'являтися в соціумі. Охайний зовнішній вигляд передбачає укладання волосся відповідно до віку та сімейного статусу і гарний, чистий одяг. Чистота в селянській системі цінностей (і у фольклорі також) є очікуваною винятково стосовно жінки, а стосовно чоловіка, то загалом уважають, що для нього «достатньо бути трішки красивішим від чорта». Виписаний

у текстах народних пісень і балад ідеал краси не деталізовано, а подано лише кілька його головних ознак (серед них і чистоту), часто поряд з висміюванням протилежних рис. У згаданій нижче пісні в чотирьох, з рефреном, строфах перераховано критерії краси дівчини. В останній строфі йдеться про тілесну красу:

*Teli kertem zsályával, /
Szerelemnek langjával,
Gyönyörű violám, Gyönyörűszép rózsám!*

*A te szemed fekete, Az én szívem bélepte,
Gyönyörű violám, Gyönyörűszép rózsám!*

*Szemöldököd szivárván, A homlokod kómárvány,
Gyönyörű violám, Gyönyörűszép rózsám!*

*Hajad le van eresztve /
Tested frissen feresztve.
Gyönyörű violám, Gyönyörűszép rózsám!*

Мій садок повен шавлії, /
Полум'я кохання,
Моя чудова фіалко, моя прекрасна трояндо!

Твої очі чорні запали мені в серце,
Моя чудова фіалко, моя прекрасна трояндо!

Твої брови – веселка, чоло – мармур,
Моя чудова фіалко, моя прекрасна трояндо!

Твоє волосся розпущене, /
Тіло свіжовимите.
Моя чудова фіалко, моя прекрасна трояндо!

(край Секей, нині – Румунія)
[10/I, р. 203–204].

Красу часто символізують світла шкіра або білий колір одягу, адже праця, надто в полі, забруднює вбрання, а під палючим сонцем шкіра темнішає. Отже, біла шкіра, з одного боку, – це символ чистоти, а з другого, – вишуканість (звільнення від важкої праці).

*Liliomszál a két karja, /
Nádmézből van az ajaka,
Képe rózsza, szája cukor, /
Szemöldöke selyemfodor.*

Неохайна дівчина не може бути гарною дружиною:

*Kiállították a karót, be is állították.
A lányoknak a javát is mind kiválogatták.
Maradt nekem egy nagy boglyas, mit csináljak véle
Kócot dugok az orrába, hadd ballagjon véle.*

Виставили палі і знову забрали.
Більшість дівчат уже порозбирали,
А мені лишилася велика копиця.

Що ж маю з нею робити?
Паклі їй на носа – і так буде ходити

(с. Йошвафьо, історична обл. Абауй-Торна)
[10/II, р. 579].

Що ж розуміють під бажаною чистотою? Чистоту і спосіб очищення згідно із селянськими звичаями, про що знаходимо посилання в поетичних текстах. Поряд зі звичними предметами і взуттям найпоширенішими знаряддями дотримання чистоти є гребінець, мило та жир для волосся, які, наприклад, перераховані у жнивній пісні, що виникла в середовищі поденників:

*Marokverő csongorádi lányok
Villát, bocskor itthon ne hagyjátok!
Fésűt, szappant, olajt is hozzatok,
Mert ha az nincs, jaj, de csúnyák vagytok!*

Чонградські дівчата, під час сінокосу
Виля, постолі вдома не залишайте!
Щітку, мило, олію також приносьте,
Бо без цього всього, йой, які ви потворні!

(м. Чонград, обл. Чонград)
[10/II, р. 515].

Змащення волосся жиром не випадково практикували в цій суспільній групі, адже в тимчасових, негігієнічних оселях лише в такий спосіб можна було вберегтися від педикульозу. Відповідно до запропонованих життєвих обставин жіночим ідеалом краси було пряме, гладенько зачесане та змащене (олією чи жиром) волосся. Однак ця мода в часи обуржуазнення поступово змінилася: у новостворених тогочасних піснях

уже кучері були характеристикою красивої дівчини.

Наприкінці ХІХ ст. змащення жиром волосся зазвичай практикували в середовищі груп з маргінесу суспільства – пастухів, розбійників, наймитів. Відтак, найімовірніше, як приклад небажаного, аніж обов'язкового, змащення волосся згадано в цитованій нижче пастушій пісні. Зауважмо, що в даному випадку йдеться не про «чисту» жінку, а про чоловіка із жирним волоссям, якого засуджують уже більш цивілізоване село і місто (чи «світ»).

*Zsírral kenem, zsírral kenem a hajamat
Jóba foglalom magamat
A hajamról lefoly a zsír,
Ez a világ rólam beszél.*

Жиром машу, жиром машу своє волосся –
Роблю себе гарнішим.

З мого волосся стече жир,
Йї увесь світ про мене заговорить

[1, р. 67].

Змащення жиром волосся в наступній розбійницькій пісні означає суспільну маргінальність, відокремленість:

*Hát a betyár hol eszi a vacsorát?
Zöld erdőbe süti a szalonnát.
Bal markába csöpögteti a zsírsját,
Avva' kenyi fekete göndör haját.*

І де ж опришок споживає свою вечерю?
У зеленому лісі смажить сало.
Лівою рукою, по краплинах, збирає жир,
Аби ним намастити свої чорні кучері

(с. Банфа, обл. Бараня)
[2/I, р. 534].

Бажаним кольором шкіри обличчя був дещо червонуватий, помірно рум'яний відтінок. Занадто блідий відтінок часто вважали ознакою хвороби, а креольський колір шкіри – ознакою поганих рис. Макіяж обличчя та інші практики догляду за шкірою часто пов'язували з моральною зіпсованістю, тому їх уникали. В Абані, наприклад, казали: «Обличчя тоді красиве, коли його нічим не мазюкають». Умивання, купання

в молоці наводить на думку про легендарної краси Клеопатру, яку в історії, головно через панські примхи, наслідувало чимало жінок. Іштван Матюш у довіднику зі здоров'я також згадав засіб із цільного молока для усунення свербіння шкіри [15, р. 275]. Не забуваймо і про дівчаток-пастушок із Сентгаля, які задля краси шкіри обличчя іноді вмивалися овечим молоком або, частіше, сироваткою. У текстах народних пісень також описано вмивання молоком як засіб для досягнення білого (свіжого) кольору обличчя:

*Tejbe mosdik az én rózsám, ha fölkel,
Törülködik piros rózsalevéllél.
Fehérebb az orcája a fehér hónál,
Pirosabb is a hasadó hajnalnál.*

Моя троянда, прокинувшись, умивається
молоком,

Утирається червоною пелюсткою троянди.
Її обличчя біліше від білого снігу,
Червоніше від вранішньої зорі

(м. Чонград, обл. Чонград)
[10/І, р. 207].

Буржуазні верстви села згодом почали використовувати, замість виготовленого власноруч, ароматизоване мило, аптечний крем для обличчя, пудру та помаду. Починаючи з 1940-х років, радше після війни, селянські дівчата намагалися наслідувати ці кроки щодо догляду за собою. Проте, зважаючи на брак коштів або їхню відсутність, вони замінювали справжню фарбу якимись іншими фарбуючими речовинами. Креповий папір використовували для підрум'янювання обличчя та уст, для підмальовування брів – кіпоть напівзгорілого сірника, але більшість-таки цуралася фарбувати обличчя. Різницю між селянськими і буржуазними цінностями наочно проілюстровано в таких народних піснях:

*Nem kell nekünk maga büszke leánya;
Egész héten a zongoráját nyomdossa!
Mert minékünk dologra kell az asszony,
Ne píderozza magát a kisasszony!*

Нам не потрібна пихата дівчина,
Яка весь тиждень гратиме на піаніно!
А нам потрібна жіночка до праці,
Не варто їй пудритися!

(с. Терешке, обл. Ноград;
із записів авторки, 2001).

*Ha lepényem megettétek,
Sári lányom elvegyétek!
Nem köll nekünk a ke lánya,
Szőlőzsíros, pirosítós a pofája.*

Якщо ви з'їли мій пиріг, –
Забирайте мою дочку Шарі!
Нам не потрібна така дівчина:
Напомаджена, нарум'янена її пичка

(с. Госсугетень, обл. Бараня)
[2/І, р. 642].

У жартівливій пісні також уміщено заувагу для дівчат про першочерговість чистоти:

*Palcsi Kata szép jány vóna Kata
Haja nyaka tiszta vóna Kata,
Mosd meg Kata a nyakadot,
Úgy pirosítsd ki magadot Kata!*

Ката Палчі, Ката, була б вродливою дівчиною,
Якби волосся, шия були чистими в Кати.
Помий, Като, свою шию,
Як ти нарум'янилася, Като!

(м. Мадярпечка, історична обл. Арад,
нині – Румунія)
[10/І, р. 552].

2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЖІНКИ ЗА ДОТРИМАННЯ ЧИСТОТИ

На всіх етапах культурного розвитку суспільства за дотримання чистоти помешкання традиційно відповідала жінка. Саме на цій особливості наголошено в більшості фольклорних текстів. Сакральним обов'язком господині було прибирання хати і двору, регулярне очищення вжиткових предметів, миття, купання, а також підготовка води для вмивання, розчісування волосся в дітей і літніх членів родини. Зазвичай вона

допомагала дбати про чистоту і своєму чоловіку. У пісенній і баладній ліриці прання, миття, розчісування волосся трапляються в різних контекстах як символ материнської і подружньої турботи.

Давніші фіксації цих пісень віднаходимо також у рукописних текстах XVI–XVII ст.:

*Gyermekidet ékes erkölcsre tanítsd,
Tűztül őrizd, az patakra ne tászítsd.
Szeresd őket, ruhájokat megtisztítsd,
Kérlek az fejeket meg ne koszosítsd.*

Своїх дітей навчай суворій моралі,
Оберігай від вогню і не штовхай у воду.
Люби їх, дбай про їхній одяг,
Прошу тебе, нехай їхні голови

не забруднюються
[18, р. 47] ⁵.

В уже згадуваному творі «Adhortatio mulierum» деякі закликають дбати не лише про молодь, а й про інших членів родини:

*Az mi házunkat te tisztán tartasad,
Kicsin cellánkat gyakran megsöpörd,
Mert ha házunkat rusnyául tartod,
Ifjak, kik látják, csak megsúfolnak,
Tégedet mondanak: rusnya cundorának.*

Нашу оселю тримай у чистоті,
Часто підмітай її,
Бо якщо наш дім викликати огиду,
Молодь, яка це побачить, буде тебе висміювати.
Казатимуть тобі: «Гидка нехлюя»

(бл. 1548 р., рукопис Лугошші)
[22, р. 532–534].

Поряд з текстами з подібними інтенціями набагато частіше трапляються пісні (здебільшого жартівливі), у яких висміяно неохайну, брудну жінку; відомі також і їхні фольклоризовані версії ⁶. Серед них – жартівлива пісня з початковим рядком «Я, Мішка, одружився», версії якої відомі по всій країні. У ній виявлені фізична занедбаність жінки з огляду на спорадичне купання і забрудненість її окремих частин тіла. Окрім того, неохайну жінку звинувачують у недосвідченості

у виконанні двох найважливіших (майже культових) жіночих робіт – у випіканні хліба і пранні. У деяких варіантах також відзначають недоліки в переробці молока або в чищенні посуду. Ось лише кілька віршів:

*Megházasodtam, te Miska, /
Feleségem van, Anniska.
Tisztaságra elég tisztá, /
Kétszer seper egy holnapba.
A fejibe olyan tetű, /
Mint egy valóságos kacsü,
A szemibe olyan csapa, /
Mint egy hat koronás pipa.
Felkel regvel nyólc órakor, /
Feje olyan, mint egy bokor.
Az órrába olyan verő, /
Mint egy puliszka keverő.*

Я, Мішка, одружився, /
Маю дружину, Аннішку.
Щодо чистоти, то доволі охайна, – /
Двічі за завтрашній день замітала в хаті.
На голові така воша, /
Як справжня рукавиця,
У кутиках очей таке закиснення, /
Як люлька за шість крон.
Устає рано, о восьмій годині, /
З головою, як куш.
На носі такі соплі, /
Як перемішана мамалига

(с. Гьорбепатака, історичний регіон Чик,
нині – Румунія; із зібрань З. Каллоша,
1973).

Вочевидь у піснях мотив чистоти з'являється завжди у зв'язку з конкретною проблемою. У піснях-насмішках проблемою є погана дружина, у пастуших, солдатських, батрацьких піснях – це брак дружини чи турботливої жінки, але й досить літній чоловік може бути обтяжливим для своєї дружини. Розгляньмо кілька прикладів на підтвердження вищеподаного узагальнення.

Один зі словесних типів містить скарги чоловіків, які перебувають далеко від дому. У них часто йдеться про відсутність жінки (матері чи дружини) як символу турботи

й опіки в побуті, в обов'язки якої передовсім входить прання. Відтак самотній чоловік страждає від бруду, якого може позбутися лише жінка.

*Szennyes az én ingem, gatyám, /
Messze lakik édesanyám.
Nincsen fája, se hamuja, /
Hogy az ingem megszapulja.*

Брудна моя сорочка, штани, /
Моя мати мешкає далеко.
Немає ні дерева, ні попелу, /
Щоб випрати мою сорочку.

(с. Загон, історичний край Гаромсек,
нині – Румунія) [10/II, р. 254].

*Szennyes ingem, szennyes gatyám,
Mezőségben lakik anyám.
Nincsen fája, se hamuja,
Hogy az ingem megszapulja.*

*Ne nézd, hogy én szennyes vagyok,
Mert szívemben nincsen mocskok
Az az egy pecsét benne van:
Szeretlek én rózsám nagyon.*

Брудна моя сорочка, брудні штани,
Моя мати мешкає в Мезьошезі.
Ні деревця, ні попелу,
Щоб випрати свою сорочку.

Не дивися, що я брудний,
Однак у моєму серці немає бруду.
Лише одне в ньому закарбовано:
Я дуже кохаю тебе, моя трояндо

(секейський танок,
відомий у так званих танцювальних
будинках Угорщини; секеї – субетнос
угорців, які проживають у Румунії).

Брудна сорочка рибалок також слугує
доказом, що поряд немає жінки, яка б турбу-
валася про них:

*Hej, halászok, halászok, /
De szennyes a ruhátok.
Talán nincsen babátok, /
Aki mosna reátok.*

Ой, рибалки, рибалки, /
Ну й брудні у вас одяганки.
Либонь, вам бракує любасок, які б могли
випрати пасок

(м. Годмезевашаргей, обл. Чонград)
[10/I, р. 252].

Вигнання, перебування далеко від дому,
вівчарське життя – це таке «чоловіче» заня-
ття, яке супроводжує постійне забруднення
тіла й одягу, і яке можливо змінити за допо-
могою жінки, наприклад, шляхом одруження.

*Ingem, gatyám de szennyes, /
Magam vagyok tehenes
Ingem gatyám eladom, /
Magam megházasodom.*

Ну й брудні моя сорочка, штани, /
Я пастух, чередник.
Продам сорочку, штани /
Та й оженюся

(с. Герездпушта, обл. Шомодь)
[16, р. 30].

Одним з типових мотивів невідільницьких
пісень є птах (пава або лелека), який при-
носить у дзьобі воду для купання. Пáva в
угорському фольклорі загалом постає у двох
контекстах. У невідільницьких піснях, згідно з
християнськими уявленнями, вона – символ
раю, вічного життя для невідільників. Однак і
кохання часто також уявляли в образі птаха.
Наприклад, це птах-вісник, тобто закоха-
на дівчина або наречена. Лелека, згідно з
народними віруваннями, знає, де джере-
ло життя (звідтіля приносить душі дітей).
Творення корелюється з водами – символом
народження та відродження (жіночий прин-
цип); повертаючись як перелітний птах,
воно означає відродження природи. Таким
чином, мотив птаха, що приносить воду для
миття, також потрапив до багатьох жанрів,
які зародилися в середовищі чоловіків –
робітників, вояків, котрі перебували далеко
від дому в некомфортних для себе умовах.
Під час створення невідільницьких пісень від-

повідні частини їх тексту були пристосовані до обставин військової чи сезонної робіт⁷.

Варіант невольницької пісні:

*Leszállott a páva /
Vármegyházára.
Hozott egy kis vizet /
A rabok számára.
Mosdjatok meg rabok, /
Ne szomorkodjatok:
Kérjétek az Istent! /
Majd megszabadultok.*

Сіла пава /
На будинок обласної ради.
Принесла трохи води /
Для невольників.
Умивайтеся, невольники, /
Не сумуйте.
Прохайте Бога! /
І згодом звільнитесь

(с. Юта, обл. Шомодь)
[10/II, р. 469].

Варіант солдатської пісні:

*A nagy bécsi kaszárnyára rászállott egy gólya,
Vizet hozott a szájába regruták számára.
Mosdjatok regruták, mert porosak vagytok!
Azt csak a Jóisten tudja, mikor szabadultok.*

На велику віденську казарму злетів голуб,
Приніс води у дзьобі для рекрутів.
Умивайтеся, рекрути, бо ви запилюжені!
Тільки Святий Бог знає, коли ви звільнитесь

(с. Барач, обл. Фейер)
[10/II, р. 368].

Варіант жнивварської пісні:

*A mi házunk tetejére rászállott egy gólya,
Vizet hozott a szájába aratók számára.
Mosdózzatok meg aratók, mert porosak vagytok!
Úgyis a Jóisten tudja, mikor szabadultok.*

На дах нашого будинку сів лелека,
У дзьобі приніс води для женців.
Мийтеся женці, бо ви всі в пилові!
Лише Бог знає, коли ви звільнитесь

(с. Кетгей, обл. Шомодь)
[10/II, р. 522].

З досвіду етнографічних експедицій відомо, що літні люди, особливо чоловіки, приділяли менше уваги чистоті. Від осіб старшого віку і не очікували дотримання чистоти, навіть ставлення до цієї дії було негативне. «Старому герб вже не до лица», – казали, якщо ті надто дбайливо доглядали за собою, прикрашалися чи понад міру дбали про позакатний простір [3, р. 623]. Прикладом вищевисловленого слугує народна пісня угорської етнографічної групи *матьо*: «Я стара людина, а не кавалер, / Тисне мою шию брудний комір сорочки».

У сув'язі з турботою дружини про чистоту може виникнути проблема зі значною різницею у віці, що виразно постає в баладному типі «старий чоловік». Досі із цього рідкісного типу ми зафіксували лише кілька версій. Записана в Беді версія поєднує в собі мотиви з низки балад, серед яких близький мотив до переказу про Синю Бороду – з дійовою особою-спокусником жінок та володарем дев'яти замків. У заключних рядках цієї короткої історії, у стилі балади, – бажання одружитися старого чоловіка пов'язане з браком чистоти, що супроводжує старість:

*...Hanem azért vettelek el, /
Kozsos fejem keresgetni,
Kozsos fejem keresgetni, /
Rühes hátam vakargatni.*

...Тому я тебе і взяв /
Брудну голову чесати,
Брудну голову чесати, /
Коростяву спину чухати

(с. Бед, історична обл. Нітра,
нині – Словаччина)
[12, р. 370].

Найдетальніший текст балади з висвітленням тематики чистоти містить версія з області Бараня:

*Mer nem azé vettelek e /
Ifjak közé mulatozni,
Hanem azé vettelek e /
Én ősz fejem vadarászni!*

*Puskos órom nyalogatni, /
Csipás szőtöm szorogatni.*

Бо не для того я з тобою одружився, /
Аби веселитися поміж молоді,
А для того я з тобою одружився, /
Щоб у моїй сивій голові воші шукати!
Шмаркатога носа облизувати, /
Гноєточиві очі смоктати

(с. Ержебет, обл. Бараня)
[2, р. 181].

Ще драматичнішим є зображення вимушеного обов'язку дотримання чистоти дружиною в баладах про злодіїв та розбійників. Балади містять загальнотиповий образ приниженої дружини, яка переодяг чоловіка, заплямований кров'ю його жертв. Наприклад:

*Férjhez adtál anyám hegyi tolvaj után.
A sok véres ruhát könnyeimmel mosom,
Könnyeimmel mosom, bánattal sulykolom,
Bánattal sulykolom, jajszóval szapulom.
Ha reggel kimosom, délben bevérezzi,
Ha este kimosom, reggel bevérezzi.*

Ти мене, мати, віддала заміж за розбійника з гір.
Заплямовану кров'ю одіж я перу своїми

сльозами,

Перу сльозами, тугою тру,
Тугою тру, зойками золю.
Як вранці поперу, – в обід закривавиться,
Як увечері поперу, – вранці закривавиться

(с. Вайдакамараш, край Мезьошег,
нині – Румунія) [8, р. 81];

*Már én ha jóllaktam, jó regvel felkelni
Jó regvel felkelni, s az patakra menni.
S az patakra menni, véres ruhát mosni.
Könnyűvel áztatni, jajszóval sulykolni...*

Коли вже я гарно наїмся, то треба
буде рано встати.
Рано-вранці встати і піти до потічка.
Піти до потічка прати закривавлену сорочку.
Змочувати її слізьми, йойканнями терти...

(с. Герлен, регіон Молдва,
нині – Румунія).

У багатьох баладах злочинець перед вироком просить свою кохану (або матір) випрати йому одяг, забруднений кров'ю. Здебільшого це прохання пророкує смерть розбійникові: воно слугує поканням перед стратою і моральному, духовному очищенню, а також і його символізує. Шандор Ружа, найвідоміший угорський розбійник, у багатьох пісенних версіях перед смертю звертається до матері:

*Édesanyám, édesem /
Van-e ingem szennyesen?
Ha nincs ingem szennyesen, /
Küldök kettőt véresen.
Menjen le a Tiszára /
Menjen le a Tiszára
Mossa ki szép tisztára, /
A fia halálára.*

– Моя матусю, моя солодка, /
Чи брудна моя сорочка?
– Як сорочка не брудна, /
Принесу ще дві закривавлені.
– Піди до Тиси, /
Піди до Тиси,
Випери її начисто, /
На смерть свого сина

(с. Вайдакамараш, край Мезьошег, нині –
Румунія [8, р. 281];
майже аналогічний текст: с. Кьолькед,
обл. Бараня [2, р. 235]; див. також:
с. Банфа, обл. Бараня [2, р. 285]).

Янчі Барна, який на прохання коханки вбив свою матір, просить дочку випрати одяг:

*...Véres lett a Barna Jani ruhája,
Nincsen anyja, ki kimossa simára.
Moss ki babám a ruhámat fehérre,
Holnap megyek csendbiztos úr elébe.*

... Кривавим став одяг Яні Барни,
Немає матері, яка випере його начисто.
Випери, дитино, мій одяг набіло,
Завтра я стану перед паном урядником

(с. Буза, край Мезьошег, нині – Румунія)
[8, р. 322].

Серед пісень немає як прикладу тієї, що змальовувала б турботливу діяльність дружини як ідилічну картину. Нижчегадана пісня, у якій висміяно циган, з певного погляду є винятком, водночас власне жанр чи те, як саме зображено етнічну групу, яку вважають найнеохайнішою, радше виявляє іронічне ставлення до дійсності:

*Kondor hajú feleségem /
A Jóisten adta nékem.
Az fog engem ébreszteni, /
Az fog engem megfésülni...*

Моя кучерява дружина, /
Її мені дав Бог.
Вона буде мене будити, /
Буде мене причісувати...

(м. Совата, історична обл. Марош-Торда,
нині – Румунія) [10/I, р. 617].

Як і в попередніх прикладах, більшість текстів про материнську турботу про дітей демонструють певну проблемну життєву ситуацію. Почнемо з винятково «безпроблемного» тексту. Не випадково, що саме в колисковій з'являється мати, яка дбає про чистий одяг дитини:

*Tente, tente kisbaba /
Anyádnak sok a dolga:
Mos, ruhát szappanoz, /
Egykettőre kimossa,
Gyorsan ki is vasalja, /
A kötélre akasztja.
Mire felkel a baba, /
Ki is legyen vasalva.*

Люлі, люлі, дитинча, /
У твоєї матері багато роботи:
Пере одяг милом, /
Миттю відпрала,
Швидко попрасувала, /
Повісила на мотузку.
Коли прокинеться дитина, – /
Буде все попрасоване

(с. Надьрозвадь, історична обл. Земплен)
[10/I, р. 75];

*Holnap az Úr napja leszén,
Nem lesz a ruhája készen (...)
Hogy ötöttem szent fiamat,
Hófehérben Jézuskámat (...)
Mosni kezde, de hiába
Mosna könnyhullatásába,
Az eget felhő borítja,
Nem süt le a nap sugára a ruhájára.
Az eget sírva kéri,
A napot sírva kéri
Szűz Mária, hogy süssön ki. (...)
Eloszlott a bús felhő,
A nap szépen süt elő,
Szűz Mária kérésére
Szépen szárad öltözője. (...)
Ezért mi is hálát adjunk,
Szombaton Szűz Máriát áldjuk.*

Завтра буде Божий день,
Його одіж не підготовлена (...)
Аби вбрати мого святого сина,
Ісуса, у сніжно-біле (...)
Почала прання – та дарма.
Випрала би слізьми, що ллються.
Небо затягнули хмари,
Промені сонця не осяюють вбрання.
Плачучи, благаю небо,
Плачучи, благаю сонце,
Діву Марію, аби осяяла (...)
Розвіялася сумна хмара,
Сонце гарно засяяло,
На прохання Діви Марії
Його вбрання чудово висохло. (...)
Ми за це складаємо дяку,
У суботу благословляємо Діву Марію

(с. Дінеш, Трансильванія,
нині – Румунія).

У сув'язі з материнською турботою проблемною ситуацією може стати непосильна праця матері, яка має важку долю, жорстокість мачухи або скарга дорослої людини у кризовий її період, котру знову огортає материнська турбота. Продемонструємо кілька прикладів щодо висловленого.

У сповненому гіркоти тексті змальоване важке життя матері, яка самотужки виховує своїх дітей:

*Édesanyám is volt nékem,
Keservesen nevelt engem.
Éjszaka font, nappal mosott,
Jaj, de keservesen tartott.*

У мене була мати,
Важко їй було мене виховувати.
Вночі пряла, вдень мила,
Ох і гірко це їй давалося

(с. Мезьотаркань, обл. Гевеш)
[10/II, р. 25].

В Угорщині відомо чимало текстових і мелодійних варіантів баладного типу про трьох сирит. У більшості версій сироти скаржаться своїй мертвій матері на поведінку мачухи:

*Kelj föl, kelj föl édesanyánk, /
Mert elrongyollott a ruhánk.
Mosogasd ki ruháinkat /
Törülgesd mög fejeinket. (...)
Tova megyen egy menyecske, /
Két orcája ki van festve.
A'llesz néktek mostohátok, /
Ki gondot visel majd rátok
Mikor fejërt ad reátok, /
Vérrel virágzik hátatok.
Mikor fejeteket mossa, /
Könnyűvel ázik orcátok*

– Уставай, уставай, наша люба матінко, /
Бо обшарпаний наш одяг.
Випери наше вбрання, /
Вимий наші голови. (...)
– ...Іде молодиця до озера, /
Її щоки нафарбовані.
Вона стане вашою мачухою. /
Хто ж турбуватиметься про вас?
Коли голову даєте, /
Криваво цвітуть ваші спини.
Коли миє ваші голови, /
По ваших обличчях течуть сльози

(с. Торвай, обл. Шомодь)
[12, р. 321].

У багатьох типах балад і народних пісень трапляється мотив, коли обділений долею (або перебуваючи в критичній ситуації) головний герой говорить, що, мовляв, краще б його мати не родила, не доглядала – купала, укривала, гойдала тощо, краще б він помер. Належний догляд за дитиною, її купання, що символізує материнську турботу, в цих текстах обертається майже протилежністю, адже виявляється марним і не захищає дитину, яка стає на дорослий шлях життя, від випробувань. Наприклад, Ержі Сабо, мати-дітовбивця, зітхає:

*Anyám édesanyám, /
Mikor engem szültél,
Mikor engem szültél, /
Szültél volna követ!
Mikor feresztgetett /
Gyenge melegvízbe,
Mé nem feresztett vót /
Forró lobogóba!*

Мамо, люба мамо, /
Коли ти мене народила,
Коли ти мене народила, /
То краще б народила камінь!
Коли ти мене клала /
У тиху теплу воду,
Чому не поклала /
У палючий окріп?!

(с. Леспед, регіон Молдова,
нині – Румунія) [8, р. 98].

3. КУПАННЯ, МИТТЯ, УМИВАННЯ НЕ У ВОДІ

Загалом уважаємо природним, що (мильна) вода є основним засобом позбавлення від бруду. Однак фізичної та ритуальної чистоти організму можна досягти за рахунок використання інших речовин (замість води чи одночасно з нею). Прикладів цього в історії чимало, ними послуговуються і нині [4, р. 117–120]. У контексті баладних і ліричних пісень розгляньмо мотиви, у яких замість води користуються іншими засобами позбавлення від бруду. Щодо очищення без застосування води спадають на думку три метафоричні вирази: «купання в моло-

ці-маслі», «купання у крові» та «купання у сльозах», які також містяться в баладах і у сповнених гіркоти текстах, популярних константних формулах. Перші два метафоричні вирази слугують улюбленими поетичними висловами поводження.

Коли хтось «купається в молоці-маслі», у того буде щаслива доля. Страждання новобранця і виданої заміж у чужу сторону дівчини протиставлені м'якому відношенню матері. Останнє означене виразом «купання в молоці-маслі»:

*Édösanyám tejbe-vajba /
Fürdēti a fiját,
Még hús évét sēm töltött be, /
Katonának híjják.*

Моя рідна матір у молоці-маслі /
Купає свого сина,
Ще не сповнилося двадцяти років, /
Як його забрали в солдати

(с. Цеказа, історична обл. Абауй-Торна)
[21, р. 576].

У весільному привітанні родина нареченого обіцяє його обраниці щасливу долю в їхньому домі:

*Örömanya ne bánkódjék (...)
Jó helyen van a leánya (...)
Tejbe-vajba fürösztgetik, /
Paplános ágyba fektetik...*

Мати нареченої не сумуватиме (...)
Її дочка в хорошому місці (...)
Купається в молоці-маслі, /
Лежить на засланому ковдрою ліжку...

(с. Чикменашаг, регіон Чик)
[10/I, р. 416].

У баладі про заможну жінку, яка не одразу впізнала в жебрацці свою матір, перша звертається до неї:

*Jer bé mostan, mondom, jer bé, édösanyám,
Tejbe megfürösztlek, vajjal megkenetlek!..
Ne fürössz ingömöt, ne keness ingömöt,
Mert eleget kentél sötét tömlöcömben,
Istenem, leányom, neköd fizessen meg.*

– Тепер заходь, кажу, заходь, моя мамо,
Я викупаю тебе в молоці, змащу маслом!..
Не чіпай сорочку, не брудни мою сорочку,
Бо досить ти бруднила її в темній в'язниці.
– О Господи, дочко, я відплачу тобі

[13, р. 19–21].

«Купання у крові» – це символ найбільшої жорстокості, війни, убивства людей, смерті. Кров постає як замітник води для миття у кращих баладних формулах проклять: «Твоя вода для вмивання нехай перетвориться на кров, твій рушник нехай запалає вогнем!» («Анна Фегер», балада про дівчину, яка пожертвувала цнотою задля брата). Таким чином, після статевого акту дівчина не пристає на спільну долю з насильником. Вона заперечує саме те, що кожному чоловіку належить дати дружині – чисту воду, символ подружньої турботи в господарюванні.

0218

Parlando

1. Fehér László lovat lópott A fe-ke-te halom alatt.
Lovat lópott kantárostól, Minden-fé-le szerszámos - tól.

*Hadnagy uram, hadnagy uram, /
Átkozott légy, hadnagy uram!
Mosdóvized vérré váljon, /
És a kendőd langot hányjon!
Törülködőd langot hányjon, /
Mindened hamuvá váljon!
Kíméletet ne találjon! /
S téged Isten még ne áldjon!*

Пане лейтенанте, пане лейтенанте, /
Будь ти проклятий, пане лейтенанте!
Воду для вмивання ти перетворюєш на кров, /
І хустину жбурляєш у вогонь!
Рушника жбурляєш у вогонь, /
Все стає попелом!
Хай тобі не буде пощади! /
І тебе не благословить Господь!

(с. Іштеншегич, історичний край Буковина,
нині – Румунія; с. Надъвейке, обл. Толна)
[21, р. 563].

«Купання у крові» – це вияв насилья, неприродної смерті в баладах і піснях. Парубок через заборонене кохання вмирає від смутку або стає самогубцем, що в баладах символізує занурення у криваву купіль:

*Édös fijam gyűjj haza /
Édös fijam gyűjj haza
Nem megyök én ma haza, /
Nem megyök én ma haza,
Vérbe fürdök én még ma. /
Vérbe fürdök én még ma.*

– Любий сину, вертайся додому. /
Любий сину, вертайся додому.
– Я сьогодні не піду додому. /
Я сьогодні не піду додому.
Сьогодні я купаюся в крові. /
Сьогодні я купаюся в крові

(с. Ержебет, обл. Бараня)
[2/I, р. 256].

У баладі про зтанцьовану до смерті дівчину парубок закликає музикантів:

«Я ВІДМІЮ ВСІ СВОЇ ГРІХИ» –
РИТУАЛЬНЕ МИТТЯ

*Árok árok, jaj, de széles árok
Oda járnak fürödni a lányok.
Édesanyám kimenek hozzájuk,
Fáj a szívem, meghasad utánuk.*

Потоки, потоки, ой, та широкі потоки,
Сюди ходять купатися дівчата.
Мамо, я піду до них,
Болить моє серце, розривається від них

(с. Барач, обл. Фейер)
[16, р. 218].

*Kiöntött a Tisza vize,
Szőke kislány fürdik benne.
Én is megfürödtem benn,
Rám is ragadt a szerelme.*

*Hújátok cigányok /
Estétől reggelig
Szegedi Mariska /
Míg vérben feredik!*

Грайте, цигани, /
Звечора до рання,
Сегедська Марішка /
Уже в крові купається!

(с. Мадярчюгеш, регіон Чик,
нині – Румунія) [8, р. 60].

Отже, «купання у крові» є символічним виразом суму:

*Minden napszentület előtt /
Könnyembe' megmosdom előbb
Mosdóvízre nincsen gondom, /
Mer' a könnyembe' megmosdom.*

Перед кожним божим днем /
Я спершу вмиваюся слізьми.
Не бракує мені води для вмивання, /
Бо я вмиваюся слізьми

(с. Дінеш, Трансильванія,
записано З. Каллошем).

ДОДАТКИ

Розлилися води Тиси,
Біляве дівча купається в них.
Я також викупався в річці,
Мене також охопило кохання

(м. Сегед, обл. Чонград)
[10/I, р. 211].

*Folydogál, folydogál a szép Duna vize,
Rajta mosakodik Piros szép Örsébet...
Rajta mossa rajta két szép fehér karját,
Két szép fehér lábát, piros szép orcáját.
Mindjárt ott mögfogta a fő török basa.*

Тече, протікає вода прекрасного Дунаю,
У ній купається чудова красна Ержебет...
У ній миє, у ній, двійко своїх білих рук,
Двійко своїх білих ніг, чудове рожеве личко.
Ось-ось її схопить головний турецький паша
(с. Паде, історична обл. Торонтал)
[10/I, р. 151].

Guzsalyra se néze, /
Feredőhöz mene.
Nagyot es rikojta, /
Hogy mindenki hallja:

«Rabolják országod, /
Pusztítják népedet!»
Mindenkire ellépe, /
Még reá se néze.

Dancia leánya /
Szépen megferede
Szépen megferede /
S onnan visszatére.

Nem tudták kilelni /
Kegyési mivoltát
Kegyési mivoltát, /
Csak vítézi voltát.

На кужіль не дивиться, /
Йдучи до купальні.
Голосно заводала, /
Щоб кожен почув:

«Грабують твою країну, /
Знищують твій народ!»
Усі відступають, /
Не дивляться на неї.

Дочка Данція /
Гарно викупалася,
Гарно викупалася /
Й звідтіля вернулася.

Не могли вони знати, /
Що вона, насправді, дівчина,
Що вона дівчина, /
А не витязь

(с. Леспед, регіон Молдова,
нині – Румунія) [8, р. 250].

Fehér liliomszál ugorj a Dunába
Támaszd meg oldalad két aranypálcába
Mosakodjál szépen az aranylavórból
Törölközzél szépen az aranytörölővel,
Fésülködjél szépen az aranyfésűvel
Imádkozzál szépen az aranyasztalnál...

Моя біла ліліє, стрибай до Дунаю,
Обіприся на дві золоті палі,
Гарненько вмивайся із золотої миски,

Гарненько утрися золотим рушником,
Гарненько розчешися золотою щіткою,
Гарненько помолися біля золотого столика...

Én felkelék jó regvel, hajnalban,
Kimosdódám minden bűneimből,
Megkendőzém arany kendőcskével
Kimenék én ajtóm elejibe,
S feltekinték nagy magos mennyégbe.
Nyitva látám mennyország kapuját,
S azon belül mennyeknek ajtóját,
S azon belül egy terített asztalt,
S azon vala egy rengő bölcsőcske.
Abba fekszik vala Urunk Jézus Krisztus,
Űl mellette vala anyánk Szűz Mária...

Я піднімаюся чудовим ранком, удосвіта,
Відмиваюся від усіх своїх гріхів,
Утираюся золотою хустинкою,
Стою біля дверей
І дивлюся в неозорі високі небеса.
Бачу відчиненими ворота раю
І там, усередині, – двері небесні,
І там, усередині, – накритий стіл,
І там гойдається колисочка.
У ній лежить наш Пан Бог Ісус Христос,
Поряд стоїть наша Мати Непорочна Діва
Марія...

(с. Леспед, регіон Молдова,
нині – Румунія).

Ma van Húsvét napja, másod éjszakája, jól tudjátok
kinek első napján Jézus feltámadván dicsőséggel.

Lám, a madárkák is hangicsálnak, ők is
vigadoznak,
Szép plánták újulnak, termőfák vidulnak,
virágoznak.

Máriska, Zsuzsánna, Rebeka, Borbála,
kegyes szüzek,
Keljetek fel ágyból, cifra nyoszolyából,
mit alusztok!
Hímes tojás legyen, tizenkét pár készen mi
számunkra,
Ha pedig nem lesz, vízi puskám készen
számotokra.

*Ha reátok lövök, ha reátok lövök, összeáztok!
Téli-nyári piszkot és az őszi mocskot mind
lemossuk.*

Сьогодні день Пасхи, друга ніч,
ви добре знаєте,
Якого саме дня славлять воскресаючого
Ісуса.

Ну ось, і птахи теж щебечуть, вони теж
веселяться,
Чудові паростки сходять, плодючі дерева
радіють, розквітають.

Марішко, Жужанно, Ребеко, Борбало,
благочестиві незайманиці,
Уставайте з ліжка, пишного ложа, на
якому ви спали!

Хай будуть писанки, дванадцять пар
підготовлено для вас,
А якщо не буде, моя поливальниця буде
підготовлена для вас.

Якщо вдасться полити вас, якщо поллю, –
ви змокнете!

Зимово-літній бруд і осінню нечистоту
всю змиємо
[11, р. 141–146].

*Csütörtökön virradóra, Készül a lány a fonóba,
Kezét lábát mossa, jó' megszappanozza
hogy ő legyen legszebb a fonóba.*

*Elvitte a viz a szappant,
Utána küldték a kappant,
Míg a kappan szállott, a szappan elázott
a folyóba.*

*Elmennék én tihozzátok,
De szemetes a szobátok.
Sörörd ki a házat, csókolom a szádat
Minden este.*

У четвер, на світанні, дівчина готується
до прядок,

Міє руки, ноги, гарно намилюється,
Щоб бути найкрасивішою на прядках.

Вода понесла мило,
За ним відіслали каплуна,
Доки каплун летів, мило розтануло в річці.

Я би пішов до вас,
Та брудні ваші кімнати.
Прибери в хаті, цілуватиму твого ротика
щовечора

(с. Бюкксек, обл. Гевеш, 51-річна жінка)
[21, р. 229].

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши фольклорні тексти про чистоту й очищення, я намагалася, ґрунтуючись на змісті цих зразків, сформулювати символічне значення пісенних образів та ліричних ситуацій. Звісно, що опрацьовані мною тексти я не вважаю правдивими документами дійсності. Однак погоджуюся з Іштваном Паллом-Деменем, який висловився щодо певної інтерпретації символічних мотивів: «Наші пісні часто лише натякають, покликаються на щось. За можливістю, – і доволі часто, – виявляють себе як символи. Наука ці символи, на жаль, вивчає спорадично. Деякі дилетанти їх розуміють

як алегорію, кожній частині надавши, тією чи іншою мірою, якомога обценного значення. Натомість народні пісні є символічними, а символ саме тому є символом, бо не має простого, чітко окресленого сенсу; радше натякає, створює настрої; є химерним; його значення часто загальне, іноді воно може змінюватися»⁸. Водночас не вважаємо випадковим, що хоч як відрізняються ретельно задокументований матеріал обряду очищення і лірична картина, що постає з фольклорних текстів, у кількох головних тенденціях таки можна знайти співпадіння. Значне підкреслення жіночих ролей

не дивує, адже в більшості культур серед традиційної жіночої діяльності на першому місці перебуває турбота про чоловіка, родину: утримання в чистоті членів сім'ї та оселі. Таким чином, охайність дорослого чоловіка – це не його турбота чи відповідальність, а жінки, яка живе з ним в одній родині або перебуває в душевному зв'язку (дружина, матір, коханка). Це ж стосується й давньої угорської (селянської) культури. Дещо наштовхує на роздуми те, що тілесна (і моральна) чистота, як суспільне очікування, формулювалася лише стосовно жінок, а у випадку чоловіків була сама собою зрозумілою або ж виключно обов'язком жінки. Поряд із численними пісненими текстами, що висміюють неохайну, належним чином не доглянуту, жінку, постає ідеал «чистої жінки» (який, як правило, символізує білий колір), подібно до лицарської поезії, лише в ліричних картинах стосовно молодих (незайманих) дівчат. Цей, «чистий», стан порушує саме чоловік [9, р. 24]. (Додам лише, що побутують такі пісенні й баладні сюжети, у яких дівчина купається, умивається і через це стає незахищеною перед чоловіком, який «псує» її. Прикладом може слугувати балада

про викрадену турками дівчину, однак баладу в запропонованому дослідженні я не розглядаю.) Заслугує на увагу й те, що жінок, яких, згідно з традиційним ритуальним трактуванням (через місячні й народження), вважають «нечистими» (чи, можливо, саме тому?), саме вони здатні забезпечити всім членам родини тілесну чистоту і чистоту в середовищі проживання. Це, несправедливе, суспільне розрізнення має давні культурно-історичні традиції: у кожній культурі можемо виокремити таку (нижчого формування) суспільну групу, завданням якої є позбавлення від бруду (включаючи особисту гігієну), спричиненого особами, які перебувають на вершині соціальної драбини [9, р. 40–42]. Під час моїх польових робіт та збору даних про звичай очищення було усвідомлено визначну роль жінок у такому розподілі обов'язків, однак аж ніяк не з такими акцентами, як це подано в текстах ліричних пісень і балад. У будь-якому разі, я вважаю досягнутий результат повчальним, оскільки переконана, що фольклорні тексти, разом зі своєю символікою, завжди містять квінтесенцію цінностей та поглядів суспільних груп, які їх формують і використовують.

Примітки

¹ Серед моїх численних праць, у запропонованому дослідженні я покликаюся лише на монографію за підтримки фонду ОТКА (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – Основні державні наукові дослідницькі програми) (див.: «Умивайся». Очищення в угорській народній традиції ХХ століття. Будапешт, 2006 [4]).

² Двотомна праця «Magyar népdalok» («Угорські народні пісні») містить 2400 текстів, згрупованих за 47-ма пісненими типами [див.: 10], а «Magyar népballedák» («Угорські народні балади») – 300 текстів [див.: 12].

³ І. Кюльош розглядає символіку води в уснопетичній творчості (див.: Тропи і символи. Конотація природних вод в угорських народних піснях і баладах. «Спільними зусиллями, суспільною свідомістю, у всіх на устах»: фольклористичні праці. Будапешт, 2012 [14]).

⁴ Більш розлогу мою працю з даної тематики див.: «Я змиваю все своє горе...». Вода, очищення й чистота в угорських народних піснях і баладах» [7].

⁵ Інші варіанти тексту вміщено в таких рукописних книгах: «Komáromi énekeskönyv» («Книга пісень з Комарома») (1701), «Szentsey daloskönyv» («Збірка пісень Сенчеї») (1704), «Pál énekeskönyv» (1801 körül) («Збірка пісень Пала») (бл. 1801).

⁶ Я їх цитую у своїй розлогішій праці [див.: 7].

⁷ Це твердження ґрунтоване на проведеному мною широкому аналізі залучених текстів американських шахтарських пісень (див.: Югас К. «Повага до гірничої галузі...». Пісні угорських гірників. *Inde Aurum – Inde Vinum – Inde Salutem* / упоряд. Я. Балі, А. Баті, Р. Кіш. Будапешт, 2010 [5]; Югас К. Народні пісні серед угорських американців. *Угорська спадщина*. Будапешт, 2010. Вип. 11: Угорські американці / ред. М. Гоппал [6]).

⁸ Іштвана Палла-Деменя процитував І. Кюльош [див.: 14, р. 544].

Список використаних джерел

1. Bencze L. Szivárványos az ég alja : Bihari népdalok. Berettyóújfalu : Bihari Múzeum, 1982.
2. Berze Nagy J. Baranyai magyar néphagyományok. Pécs : Baranya Vármegye Közönsége, 1940.
3. Jávor K. A magyar paraszti erkölcs és magatartás. Paládi-Kovács A. (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2000. P. 601–692.
4. Juhász K. Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században. Budapest : Timp, 2006.
5. Juhász K. «Tisztelet a bányász szaknak...» Magyarországi bányászdalok. Bali János – Báti Anikó – Kiss Réka *Inde Aurum – Inde Vinum – Inde Salutem*. Budapest : ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2010. P. 193–209.
6. Juhász K. Folksongs among the American-Hungarians. Hoppál Mihály (szerk.): *Hungarian-Americans (Hungarian Heritage 11)*. Budapest : Európai Folklor Intézet, 2010. P. 61–78.
7. Juhász K. «I am washing myself of all my ills...». Water, cleaning, and cleanliness in Hungarian folk songs and ballads. URL : <https://mta.academia.edu/KJuh%C3%A1sz>.
8. Kallós Z. Balladák könyve. Budapest : Magyar Helikon, 1977.
9. Kapitány Á., Kapitány G. Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról. Juhász K. (szerk.). *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. (Documentatio Ethnographica 25)*. Budapest : L'Harmattan, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2009.
10. Katona I., Ortutay Gy. Magyar népdalok. Budapest : Szépirodalmi Kiadó, 1975.
11. Kerényi Gy. (szerk.): A Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1953.
12. Kríza I., Ortutay Gy. Magyar népballadák. Budapest : Szépirodalmi Kiadó, 1976.
13. Kríza J. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–II. (Magyar népköltési gyűjtemény. XI). Budapest : Atheneum, 1911.
14. Küllös I. Szóképek és jelképek. Természetes vizeink konnotációja a magyar népdalokban és balladákban. *Közkézen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2012. P. 543–564.
15. Mátyus I. A jó egészség megtartásának módjáról [válogatás, utószó és jegyzetek. Szlatky M.]. Budapest : Magvető, 1989.
16. Pesovár F. Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene. Székesfehérvár : István király Múzeum, 1982.
17. Rajeczky B. (szerk.). *Hungarian Folk Music 3. (LPX 1805–53)*. Budapest : Hungaroton, 1982.
18. RMKT: Régi Magyar Költők Tára. XVII. 3. Szerelmi és lakodalmi versek (szerk. Stoll B., Klaniczay T.). Budapest : MTA Irodalomtudományi Intézet, 1961.
19. Szilágyi M. Adhortatio mulierum a Szentsejdoskönyvben és a Mahábháratában. 2006. URL : http://indiahangia.blog.hu/2006/06/07/adhortatio_mulierum (letöltve 2010.07.15).
20. Verebélyi K. Szokás. Voigt V. (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest : Osiris Kiadó, 1998. P. 400–450.
21. Vargyas L. A magyarság népzeneje. Budapest : Zeneműkiadó, 1981.
22. Varjas B. Szombatos énekek. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979.

References

1. BENCZE, Lászlóné. *Szivárványos az ég alja: Bihari népdalok* [The Bottom of the Sky is Rainbow: Bihari Folk Songs]. Berettyóújfalu: Bihari Múzeum [Museum of Bihar], 1982 [in Hungarian].
2. BERZE NAGY, János. *Baranyai magyar néphagyományok* [Hungarian Folk Traditions of Baranya]. Pécs: Baranya Vármegye Közönsége [Baranya County's Audience], 1940 [in Hungarian].
3. JÁVOR, Kata. A magyar paraszti erkölcs és magatartás [The Hungarian Peasant Morality and Behavior]. In: Attila PALÁDI-KOVÁCS (ed.-in-chief). *Magyar Néprajz. VIII. Társadalom* [The Hungarian Ethnography. Vol. VIII: Society]. Budapest : Akadémiai Kiadó [Academic Publisher], 2000, pp. 601–692 [in Hungarian].
4. JUHÁSZ, Katalin. *Meg is mosakodjál: Magyar népi tisztálkodás a 20. században* [You Should Wash Yourself. The Hungarian Folk Cleaning Customs in the 20th Century]. Budapest: Timp K., 2006 [in Hungarian].
5. JUHÁSZ, Katalin. «Tisztelet a bányász szaknak...» Magyarországi bányászdalok [«Respect for the Mining Industry...» Songs of Hungarian Miners]. In: János BALI, Anikó BÁTI, Réka KISS, eds., *Inde Aurum – Inde Vinum – Inde Salutem*. Budapest: ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet [Ethnography Department (Eötvös Loránd University) & Ethnographic Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences Publishers], 2010a, pp. 193–209 [in Hungarian].
6. JUHÁSZ, Katalin. Folksongs among the American-Hungarians. In: Mihály HOPPÁL, Katalin JUHÁSZ, Hanga GEBAUER, eds., *Hungarian-Americans (Hungarian Heritage 11)*. Budapest: Európai Folklor Intézet [European Folklore Institute Publishers], 2010b, pp. 61–78 [in English].
7. JUHÁSZ, Katalin. «I am Washing Myself of All My Ills...» Water, Cleaning, and Cleanliness in Hungarian Folk

Songs and Ballads [online]. Available at: <https://mta.academia.edu/KJuhász> [in English].

8. KALLÓS, Zoltán. *Balladák könyve* [The Book of Ballads]. Budapest: Magyar Helikon [Hungarian Helikon], 1977 [in Hungarian].

9. KAPITÁNY, Ágnes, Gábor KAPITÁNY. Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról [Some Thoughts on the Symbolism of Purity]. In: Katalin JUHÁSZ, ed., *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. (Documentatio Ethnographica 25)* [Clean Lines. Studies on the Cleanliness and Cleansing. (Documentatio Ethnographica 25)]. Budapest: L'Harmattan, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény [Angyalföld Local History Collection], MTA Néprajzi Kutatóintézete [Ethnographic Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences], 2009 [in Hungarian].

10. KATONA, Imre, Gyula ORTUTAY. *Magyar népdalok* [Hungarian Folk Songs]. Budapest: Szépirodalmi Kiadó [Belles-Lettres Publisher], 1975 [in Hungarian].

11. KERÉNYI, György. (ed.). *A Magyar Népzene Tára II. Jeles napok* [The Collection of Hungarian Folk Music II: Good days]. Budapest: Akadémiai Kiadó [Academic Publisher], 1953, pp. 141–142 [in Hungarian].

12. KRÍZA, Ildikó, Gyula ORTUTAY. *Magyar népbaldalok* [Hungarian Folk Ballads]. Budapest: Szépirodalmi Kiadó [Belles-Lettres Publisher], 1976 [in Hungarian].

13. KRIZA, János. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I–II* [Wild Roses. Szeklers' Folk Poetry Collection, Vols. I–II]. (*Magyar népköltési gyűjtemény. XI*) [Hungarian Folk Poetry Collection. Vol. XI]. Budapest: Athe-neum, 1911 [in Hungarian].

14. KÜLLŐS, Imola. Szóképek és jelképek. Természetes vizeink konnotációja a magyar népdalokban és balladákban) [Word Images and Symbols. The Connotation of Our Natural Waters in Hungarian Folk Songs and Ballads]. In: Imola KÜLLŐS. *Közkézen, közzájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok* [In Public Hands, in Public Speech, in the Public Consciousness. Folklore Studies]. Budapest:

Akadémiai Kiadó [Academic Publisher], 2012, pp. 543–564 [in Hungarian].

15. MÁTYUS, István. *A jó egészség megtartásának módjáról* [válogatás, utószó és jegyzetek. Szlatky M.] [On How to Maintain Good Health]. Compiled, prefaced and annotated by Mária SZLATKY. Budapest: Magvető [The Sower], 1989 [in Hungarian].

16. PESOVÁR, Ferenc. *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene* [I'm Hired, Hired. Folk Music of Fejér County]. Székesfehérvár: István király Múzeum [King Stephen Museum Publishers], 1982 [in Hungarian].

17. RAJECZKY, Benjámín (ed.). *Hungarian Folk Music 3. (LPX 1805–53)*. Budapest: Hungaroton, 1982 [in English].

18. KLANICZAY, Tibor, Béla STOLL (eds.). *RMKT: Régi Magyar Költők Tára. XVII. 3. Szerelmi és lakodalmi versek* (szerk. Stoll B., Klaniczay T.) [The Library of Old Hungarian Poets. Vol. XVII. Ch. 3: Love and Wedding Poems (edited by B. Stoll and T. Klaniczay)]. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet [Institute of Literary Studies of the Hungarian Academy of Sciences Publishers], 1961 [in Hungarian].

19. SZILÁGYI, Márta. *Adhortatio mulierum a Szentsey-dalokkönyvben és a Mahábháratában. 2006* [Adhortatio mulierum in the Szentsey Songbook and the Mahabharata. 2006] (online). Available at: http://indiahangja.blog.hu/2006/06/07/adhortatio_mulierum (downloaded on 2010.07.15) [in Hungarian].

20. VEREBÉLYI, Kincső. Szokás [Habit]. In: Vilmos VOIGT, ed., *A magyar folklór* [The Hungarian Folklore]. Budapest: Osiris Kiadó [Osiris Publisher], 1998, pp. 400–450 [in Hungarian].

21. VARGYAS, Lajos. *A magyarság népzeneje* [The Hungarian Folk Music]. Budapest: Zeneműkiadó [Music Publisher], 1981 [in Hungarian].

22. VARJAS, Béla. *Szombatos énekek* [Saturday Songs]. Budapest: Akadémiai Kiadó [Academic Publisher], 1979 [in Hungarian].

Переклала з угорської Леся Мушкетик

До 125-річного ювілею Максима Рильського

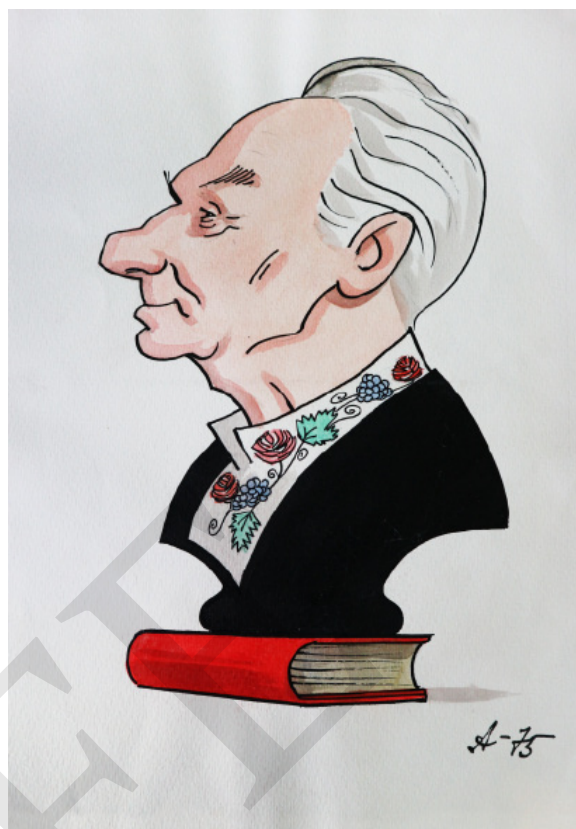
Л. Зущик. Портрет М. Рильського.
1982 р.

М. Маловський. 1 – «Максим Рильський біля Тарасової гори». 1985 р. Папір, олівець.
2 – портрет М. Рильського. 1973р. Папір, олівець.
Архів Літературно-меморіального музею Максима Рильського

Під час святкування 60-річчя М. Рильського.
Нижній ряд: В. Бобкова, М. Рильський, Г. Сухобрус, В. Хоменко.
Верхній ряд: Г. Рубай, М. Родіна, О. Маркіянова, О. Чікіна, М. Ліждвой

А. Арутюнянц (Арутюнян).
Дружні шаржі на М. Рильського.
Архів Літературно-меморіального музею
Максима Рильського:
1 - KB №20344, інв. №91;
2 - KB №17251, інв. №85